

Dindarlık Üzerine Meta-Analitik Bir Çalışma Doğu Karadeniz Örneği

Muhammed KIZILGEÇİT
Yrd. Doç. Dr., RTEÜ İlahiyat Fakültesi
muhammed.kizilgecit@erdogan.edu.tr

Öz

Bu çalışmada “Doğu Karadeniz bölgesinin dindarlık yönü ve yoğunluğu” araştırılacaktır. Ayrıca bölge örnekleminde yapılan çalışmalar bir arada aktarılacaktır. Dindarlığın yönü ve yoğunluğu araştırılırken Meta-analiz yöntemi kullanılmaya çalışılacaktır. Veriler 2002-2015 yıllarıyla sınırlanmıştır. Bölgenin inanç düzeyini tespit eden örneklem sayısı 5008’e ulaşan 6 çalışma; ibadet hayatını tespit eden örneklem sayısı 5493’e ulaşan 8 çalışma; genel anlamda dindarlık düzeyini analiz eden örneklem sayısı 3949’ye ulaşan 6 çalışma ve toplamda örneklem sayısı 5833’e ulaşan 9 çalışma incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre bölge insanının kurumsal dinle ilişkisi kuvvetli bir şekilde devam etmektedir. Fakat bölge bütünü ve bölgenin her bir ili hakkında alan çalışmalarının yetersiz olduğu görülmüştür. Özellikle Artvin ili hakkında belirlenen ölçülere uygun herhangi bir çalışmaya ulaşılmamıştır.

Anahtar Kelimeler- Dindarlık, Doğu Karadeniz Bölgesi, Giresun, Gümüşhane, Rize, Trabzon.

A Meta-Analytical Study On Religiosity The Eastern Black Sea Sample

Abstract

In this study, “the religiosity aspect and density of the Eastern Black Sea region” will be tried to be revealed. The sub-studies done in the region sampling will be put together. While the religiosity aspect and density are examined, the meta-analytical method will be tried to be used. The data are limited to the years of 2002 - 2015. 6 sub-studies whose sampling number reaches 5008 and which try to determine the belief level of the region, 8 sub-studies whose sampling number reaches 5493 and which try to determine the prayer life, 6 sub-studies whose sampling number reaches 3948 and which analyze the level of religiosity, and 9 sub-studies whose total sampling number is 5833 have been examined. According to the findings obtained, the relationship of the people in the region to the institutional religion has been going on strongly. But sub-studies for whole of the region and each province in the region was found to be inadequate. In particular, about Artvin not reached any suitable studies that its measures are identified.

Keywords: Religiosity, The Eastern Black Sea Region, Giresun, Gumushane, Rize, Trabzon.

Gündelik Hayatta Din

Bugün ancak dün ve yarın arasında mana kazanan bir geçiştir. Bugünkü ve yarınki nesillerin, kültür kodlarının hangi süreçlerden geçerek kendilerine ulaştığını anlayabilmeleri için, mazideki yaşanmışlıkları iyi tahlil etmeleri gerekir. Çünkü mazi, bireye, bugünü ve geleceği anlama konusunda olağanüstü berraklıkta bir perspektif kazandırmaktadır. Dünden gelen birikimlerle geleceği öngören ve bugününü yaşayan insanın hayatını doğru anlamlandırabilmesi, geçmişteki yaşanmışlıklarının üzerindeki etkisi nispetindedir. (Özcan, 2014, 61,63)

Bir topluluk hem var olabilmek hem de varlığını devam ettirebilmek için değerlere ihtiyaç duyar. Değerler, aynen kalbi besleyen damarlar gibi işlev gören sağduyuya dayalı ortak eylemleri oluşturur. Başka bir deyişle onlar toplumun davranış biçimlerini belirleyen unsurlardır. Değerlerin oluşmasında ise dinin oynadığı rol tartışılmayacak kadar açıktır. (Yapıcı, 2007, 57)

Dinî yaşayış ve davranışa, fizyolojik ve psikolojik süreçlerin yanı sıra tüm toplumsal faktörlerin katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir. Dinin muhatabı olan insanı olumlu veya olumsuz yönde etkileyen herhangi bir faktör, dinî inançların insanlar tarafından içselleştirilmesi ve davranış özelliklerine dönüşmesi sürecini doğrudan etkilediği için, insanları etkileşim alanlarından soyutlayarak doğru ve eksiksiz bir şekilde anlamak mümkün değildir. (Karaca, 2001, 19, Bahadır, 2010, 94, Özcan, 2014, 62)

Dinin gündelik hayatta gündelik hayattaki yerini genelde materyalist özelde evrimci/pozitivist nazariyeler eşliğinde ele alan ve sorgulamalarını bu beklentiler ekseninde sürdüren yaklaşımların, gelinen noktada dinin sosyal hayattaki derinlikli yerini açıklamakta zorlandıkları ifade edilebilir. Dinin zamanla devre dışı kalacağı ve nüfuzunu kaybedeceği iddiası artık inandırıcı olmaktan uzaktır. Bununla beraber gerçekte olanın ne olduğu noktasında akademik incelemelere olan ihtiyaç henüz ortadan kalkmış değildir. Geçmişte aydınlanmacı bir retorik içinde dinin yerini belirlemeye yönelik olarak öne sürülen belli başlı teori ve hipotezlerin iddialarını dayandırdıkları siyasi ve kültürel zeminin realitedeki karşılığı veya bazı bölgeler hakkında sahip olunan ön yargıların gerçeklikle ilgisi bugün yeniden ele alınması ve ortaya çıkan değişimin neden ve zamanın ruhundan beslenen yönlerinin daha net çözümlenmesi gerekmektedir. (DİB, 2014, XIX)

Dindarlık

Her din, kendi içerisinde bir yaşantı örgütlenmesine sahiptir. Bir kişinin dindar olduğuna dair yapılan vurguda, o kişinin kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçekliği göz önüne alınmaktadır. Birey, içsel olarak yaşadığı İlahî olana bağlılığı, gündelik hayatın her alanında dışa yansımalarını

göstermektedir. İnsanlar, dindarlığı farklı şekillerde algılanmakta ve farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Nitekim bu durum gerek Batı'da gerekse ülkemizde yapılan dindarlıkla ilgili çalışmalara farklı ölçeklerin kullanımı veya dindarlığın farklı boyutların incelenmesiyle yansımıştır.

Dindarlık kelimesi de din sözcüğünden türemiştir. Gündelik dilde ve bilimsel terminolojide din ve dindarlık kelimelerine yüklenen anlamlar arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Fakat dindarlık, yaşama ve hissetme bakımından bireysel, etkileri açısından da sosyal bir olgudur. Başka bir deyişle bireysellik yönüyle öznel bir karaktere sahip olan dindarlık sosyal tezahürleri bakımından nesnel ve gözlenebilir bir yapı arz etmektedir. (Onay, 2004,197) Sosyal bilimciler toplumsal konuları işlerken dindarlığa büyük bir önem vermişlerdir. Bununla birlikte bu kavramın nasıl tanımlanıp kullanılacağı hakkında tam bir mutabakat mevcut değildir. Bunun nedeni, "ne tür bir hadisenin din olarak adlandırılabilir" konusunda henüz anlaşmaya varılmamış olunmasıdır. Daha da mühimi insanların dinleri, farklı değerlere ve davranışlara verdikleri öneme ve boyutlarına göre büyük ölçüde değişmektedir. (el-Halife, 1994, 12)

Striženec dindarlığı ve dindarlıkla ilgili gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır: "Dindarlık, özellikle düşünme (bilgi boyutu), tecrübe etme (dini duygular) ve faaliyet'in (dini topluluklara yönelik kült, eylem) çeşitli formlarını ifade edecek bir şekilde kompleks bir fenomeni içeren dinle (Tanrı) kişisel ve pozitif bir ilişki anlamına gelmektedir. Dini içeriklere yönelik tutum, bireysel değerler sisteminde kendini göstermektedir. Dindarlığın parametreleri, merkezilik, derinlik, otantiklik ve olgunluktur. Dindarlığın çeşitli boyutları kişiliğin diğer karakteristikleriyle çok yönlü karşılıklı bir ilişki içindedir. Daha önce dindarlık, tek boyutlu bir fenomen olarak (dindarlık çoğunlukla kiliseyi ziyaret, dua etme sayısı, kiliseye ekonomik bağışın miktarıyla değerlendirilir, bununla birlikte bunlar düşük değer kriteriydiler) düşünülürdü. Günümüzde, dindarlığın çok boyutlu bir anlayışına öncelik verilmektedir. Son zamanlarda ise dindarlığın beş boyutu dillendirilmektedir, bunlar: ideolojik, ritüel, entelektüel, tecrübi ve bildirim boyutudur." (Striženec, 2010, 276)

Bu bağlamda, dinin -'bireysel ve toplumsal yanı bulunan, inanç, bilgi ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, mensuplarına bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum'-tanımını temel alındığında dindarlık, dinî tezahürlerin her bir türünün, inanç, ibadet (davranış), duygu, bilgi ve etki gibi boyutlardan biri içinde değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu durumda kişinin dindarlığı, sözü edilen beş boyutun her birinde ulaşılan düzey ile boyutlar arasındaki tutarlılık (yani inanç boyutunda aldığı puanla davranış veya duygu boyutunda aldığı puanın tutarlı olması) çerçevesinde değerlendirilmektedir. (Yıldız, 2010, 108.) Buna göre dindarlık, insanın

iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimi, yani dini yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu olarak tanımlanmıştır. (Okumuş, 2002, 194-195)

Dini Hayatın Boyutları

İnsanların dini algılamaları ve algıladıkları şeyi hayata geçirmeleri birbirinden farklıdır. Ayrıca dindarlık kavramı din kavramının algılanış biçimiyle yakından ilişkili olması bakımından din kavramı gibi, çeşitli biçimlerde tanımlanmış, tipleştirilmiş ve bu noktada farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bazı dindarlık tipolojilerini aktaracak olursak; Weber, üst ve alt tabakaların dindarlığı ve dindarlıkta şehir-kır ayrımını esas alarak, büyüsel dindarlık, ayıncı dindarlık, kurtuluş dinleri, dünyevi zahitlik şeklinde dindarlık ayrımları yapmıştır. (Weber, 1993, 80, 96,104; Köktaş, 1993, 48)

Bireyin ya da grubun din veya dindarlığını incelemek, sadece onun inançlarını veya ibadet sıklığını ele almakla yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda insanların kendileri vasıtasıyla dindar oldukları değişik faktörlerin tespit edilmesi, dini teslimiyeti kapsamlı bir şekilde incelemek için ilk ve en açık gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. (Glock, 2001, 2) Dindarlığı ölçme çabaları ve bu bağlamda ele alınan dindarlık tipleri değerlendirildiğinde, Glock ve Stark'ın ortaklaşa çalışmalar neticesinde belirledikleri boyutlar genel kabul gören tasniflerdendir. Dindarlık bağlamında ayrıca, otoriteriyen kişilikle ilgili çalışmalarda, dini bizzat bir amaç olarak gören veya bunun aksine başka çıkarılara alet olarak kullanma eğilimi gösteren tiplerden bahsedilmiştir. Bu bulguları dikkate alan Allport, bu iki zıt dinî görünüm için ilk olarak "geleneksel" ve "içten" dindarlık kavramlarını kullanmıştır. Daha sonra Allport tarafından "içsel" (intrinsic) ve "dışsal (extrinsic) dindarlık olarak yeniden isimlendirilen bu kavramsallaştırma, kavramsal ve psikometrik bazı problemlere rağmen geniş bir kabul görmüştür. (Allport, 2004, 13; Hood, 1996, 10; Karaca, 2001, 192)

Bu iki dindarlık tipini karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Dış güdümlü dindarlar dini statü kazanma, güvenlik ve toplumsallık aracı olarak kullanırken; iç güdümlü dindarlar, dinlerini derinlemesine yaşamaya çalışırlar. İç güdümlü dindarlar inancını içselleştirerek adeta onu kişiliğinin bir parçası haline getirirler. Onlar dini emirlere sadıktır ve daha mistik bir eğilime sahiptirler. Ayrıca iç güdümlü inanca sahip bireyler, dış güdümlü inanca sahip olanlara göre psikolojik açıdan daha uyumlu gözükmektedirler. (Gürses, 2009, 31-32)

Dinler arasında birçok farklılıklar olmasına rağmen din, tabiatüstü ile ilişkiye dayalı olarak hayatın bütün yönlerini birleştirmeye yönelir. Bu

birleştirme, sadece kavramsal düzeyde olmayıp, canlı ilişki ve yaşayışın tamamını kapsamaya çalışmaktadır. Dindar insan böyle bir ilişkiye, kişiliğinin her yönüyle katılır. Böylece dini yaşayış insanın her yönden kuşatmış olur. Bireyin ya da grubun dinini incelemek, sadece onun inançlarını ve ibadet sıklığını ele almakla yeterli bir sonuca ulaşmaz. Bu nedenle araştırmacılar, kişinin dinî hayatını çok boyutlu olarak ele almaya yönelmişlerdir. (Hökelekli, 1998, 73)

Glock'un belirttiği gibi, eğer dünya dinlerini özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinler incelenirse, dindarlığın tezahürü açısından bakıldığında önemli benzerliklerin olduğu görülecektir. Yani dinî tezahürlerin her bir türünün, bir biri içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. (Glock, 2001,2) Dolayısıyla, dindar insanların dinî yaşayışlarını ifade etmek için yöneldikleri alanlar temelde ortak özellikler taşımaktadır. Glock ve Stark'ın bireyin dindar olabileceği çok farklı yolların bulunduğu gerçeğinden hareketle geliştirdikleri bu çok boyutlu sınıflamanın Türkiye dahil, farklı sosyo-kültürel yapıya sahip Müslüman toplumlar için de geçerli olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır. Bu boyutlar: *inanç, bilgi (entelektüel), ibadet, tecrübe ve etki* boyutlarıdır. (Hood, 1996, 11; Hökelekli, 1998, 76-77; Gürses, 2009, 29)

Din inanç temeline dayanır ve her din, mensuplarından kabul etmesini istediği inanç ilkelerinden oluşan bir sistemi vardır. Bu inançlar, dinden dine farklılık gösterebildiği gibi, din içerisinde de farklılık arz edebilir. İnancın boyutunu ölçmek için yapılan çalışmalarda, örnekleme oluşturan bireylerin, bir dine inanıp inanmadıklarını, neye inandıklarını ya da onlar için inancın önemine dair sorular sorulmakta; ayrıca dinin inananların psikolojik ve sosyal uyumundaki rolü de inceleme konusu yapılabilmektedir(Glock, 2001, 3; Hökelekli, 1998, 74; Kayıklık, 2006, 493)

Davranış veya ibadet boyutu olarak da adlandırılan boyutta yoğunlaşılan nokta, insanların yapmış oldukları uygulamaların anlamından çok, ne tür uygulamalar içinde olduklarıdır. (Glock, 2001, 12.) Dolayısıyla bu boyut, dindar insanın dinî uygulama, ibadet (ritüel) ve bağlılıklarını içermektedir. (Hökelekli, 1998, 74; Kayıklık, 2006, 493)

Dini tecrübe boyutu, dinsel tecrübe ve uygulamalarla ilişkili ama onlardan daha hassas ve daha kapsamlı bir yaşantıdır. Dinsel bir tecrübe çerçevesinde ise yaşanan dinî tecrübeyle ilgili olumlu veya olumsuz tüm dinî duygularla ilişkili bu boyuttur. (Glock, 2001, 15; Hökelekli, 1998, 74; Kayıklık, 2006, 493)

Bütün dinler, kendi inananlarından tabi oldukları din hakkında bilgi sahibi olmalarını bekler. Bu boyutla, insanların dinleri hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, bu konudaki tutumları, dini bilgiye ve buna bağlı olarak benimsenen bilgi tarzlarına verilen önem, kutsal kitaplar ve diğer dinî

literatürün kendisiyle okunduğu eleştirel bakış açısı incelenebilir. (Hökelekli, 1998, 74-75; Kayıklık, 2006, 493)

Dinin tecrübi davranışlar üzerindeki etkisi, bazı dinlerde özetle, diğer bazılarında daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Herhangi bir dinin sosyal yapıyla bütünleşmesi, insanın günlük aksiyonlarıyla daha yüksek düzeyde bütünleşmesiyle yakından ilişkilidir ve bu durum dinî bir zorunluluk olarak tanımlanmaktadır. Daha önce diğer boyutlarla ilgili olarak ifade edildiği gibi dinsel etki boyutu, dindarlık boyutlarıyla ilgili araştırmalarda ölçülme ihtiyacı duyulan boyutlardan biridir. Zira dindar insanın diğer boyutlarda sergilemiş olduğu durum, bir sonuç olarak kendisinden beklenen yönde davranılmasını da teminat altına almaktadır. (Glock, 2001, 20-21)

İlk dört boyut, dinsel bağlılığı belirtmek için tam bir referans çerçevesi oluşturabilir; fakat bir boyutta dindar olmak diğer boyutta dindar olmak anlamına gelmez. Ancak belirtmek gerekir ki, inanç boyutu dindarlığın olmazsa olmaz unsurlarından biri olmakla birlikte, dindarlık için tek başına yeterli değildir. Bazı dinlerde, uygulama boyutu ikincil öneme sahipken, tecrübe boyutu birincil boyut arz edebilir. Dindarlığın bu görünümü, toplum tarafından aynı seviyede görünmekle birlikte, hepsinin ayrı bir değeri vardır. Bundan dolayı dindarlığı anlamak için yapılacak kuşatıcı bir çalışma, dindarlığın bütün boyutlarını dikkate almalıdır. (Kayıklık, 2006, 494)

Bireysel dindarlığın boyutlarını inceleyen Kayıklık, ilgili çalışmada, dinin ve dindarlığın boyutlarını ortaya koyduktan sonra “dindarlığın boyutlarına yeni bir açılım” yaklaşımıyla dindarlığın iki yeni boyutunun da olabileceğini belirtir. Ona göre, konuya psikolojik açıdan bakıldığında, dindarlığın iki boyutta ele alınması ve temellendirilmesinin, dinsel yaşayışların anlaşılması ve açıklanması açısından büyük kolaylık sağlayacaktır. Çünkü insanın bütün yaşayışları, zengin ve farklı özellikler barındıran yaratılışına dayanır. İnsanın doğasını anladığımızda onun diğer yaşayışlarını olduğu gibi dinsel yaşayışlarını da anlarız. Bazı insanlar doğası gereği yaşamlarını daha çok *bilişsel* özellikleri üzerine temellendirirken; bazıları ise *duygusal* özellikleri üzerine temellendirirler. Böyle olunca insanın dinsel yaşayışı ya bilişsel süreçlerle ya da duygusal süreçlerle canlanır. Bu ise dindarlığın iki psikolojik boyutunu oluşturur. (Kayıklık, 2006, 495) Aktarılan yaklaşımlar dışında dindarlığın yukarıda belirtilen boyutlarını da içeren bir sentez yapmayı amaçlayan Himmelfarb, dört yönelim içerisinde dokuz boyut teklif etmiştir. Bu boyutlar doğaüstü, toplumsal, kültürel ve kişiler arası yönelimleridir. (Hökelekli, 2013, 55)

Doğu Karadeniz Bölgesi

Doğu Karadeniz Bölgesi, eski çağlardan günümüze dek önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi ipek

yolunun önemli liman merkezlerinden biri olan Doğu Karadeniz birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi Osmanlı döneminde de önemli yerleşim merkezlerinden birisi olmuştur. Yavuz Sultan Selim Doğu Karadeniz'de yer alan Trabzon ilinde sancak beyliği yapmış, yine Kanuni Sultan Süleyman bu kentte dünyaya gelmiştir.

Eski dönemlerden günümüze Doğu Karadeniz Bölgesi kavimlerin geçiş koridoru olarak görev yapmıştır. Ayrıca ulaşım ağlarının kesim noktası olması nedeniyle ticaret yolları da bu bölgeden geçmektedir. Bölgenin bu özellikleri oldukça zengin bir kültür hayatının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürel zenginlik insanlar arasında hoşgörü ve özgüveni artırmış buna bağlı olarak da mizah kültürü gelişmiştir.

Doğu Karadeniz bölgesi, zengin tarihi ve kültürel değerleri ile birlikte sahip olduğu eşsiz doğal güzellikleri ile de önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge içerisinde yer alan doğa harikası yaylalar son dönemlerde yerli ve yabancı turistlerin yoğun olarak ziyaret ettikleri önemli merkezler haline gelmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin doğal zenginlikleri, sadece yayla turizmiyle sınırlı kalmamakta, alternatif doğa turizmine de imkân sağlamaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi tüm bu özellikleri yanında sahip olduğu insan unsuru ile de ön plana çıkmaktadır. Ülke genelinde kabul görmüş, girişimci, özgün düşünce gücüne sahip ve nüktedan insan yapısı birçok alanda önemli başarılar elde etmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ni¹ (TR9) oluşturan iller(TR90); Artvin (TR905), Giresun (TR903), Gümüşhane (TR906), Ordu (TR902), Rize (TR904) ve Trabzon (TR901) illeridir. Doğu Karadeniz Bölgesi; yüzölçümü 35.301 km² büyüklüğünde ve 6 ili içine alan, 2.572.850 (2015) kişinin yaşadığı bir alandır.

Bölge iklimsel özellik bakımından iki alt bölgeye ayrılmaktadır. Kıyı kesimlerde Karadeniz iklimi, iç kesimlerde ise karasal iklim özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bölge ekonomisi genel olarak tarım ve tarıma dayalı sanayi kollarına dayanmaktadır.

Bölgenin kuzeyinde yer alan Karadeniz'in varlığı gerek ekonomik gerekse de kültürel açıdan birçok etkiye sahiptir. Özellikle su ürünlerindeki marka değeri önemli bir potansiyel olarak karşımıza çıkmaktadır. (Karadeniz Hamsisi, Karadeniz Alabalığı vb.) Bölgenin en önemli sosyal vakalarından birisi göç olarak değerlendirilmektedir. Bölge uzun yıllar dışarı yönlü göç hareketine maruz kalmıştır. (DOKAB, 2015, 5)

Modernleşmeyle birlikte dinin sosyal ve siyasal hayat üzerindeki etkinliğinin zayıflayacağı, seküler bir yapılanmanın adeta zorunlu olacağı düşüncesi 20. yüzyılın ortalarına kadar canlılığını korumuştur. Ancak

¹ Çalışmada incelenen alan "Doğu Karadeniz Bölümü"dür. Yaygın olan kullanım "Doğu Karadeniz Bölgesi" şeklinde olduğu için bu kullanım tercih edildi.

bugün gelinen noktada söz konusu iddialar/beklentiler tam anlamıyla ne desteklenmiş ne de reddedilmiştir. Bununla birlikte geleneksel toplumlarda siyasal, sosyal, eğitsel ve ekonomik hayatın yönlendirilmesinde temel bir rolü olan dinin modern-seküler yapılarda göreceli olarak zayıfladığı da rahatlıkla söylenebilir. Ancak burada sözü edilen zayıflamanın nicel mi yoksa nitel mi olduğu meselesi tartışılmaya açık bir soru olarak güncelliğini korumaktadır. Bu bağlamda gerek geleneksel toplumlarda dinin etkisinin ne düzeyde ve hangi boyutlarda hissedildiği, gerekse günümüz modern toplumlarında söz konusu etkinin ne düzeyde ve hangi boyutlarda azaldığı meselesi farklı bakış açılarıyla araştırılmakta, birbiriyle az ya da çok uyuşan ya da birbirini az ya da çok dışlayan yorum ve değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. (Yapıcı, 2009, 4-5)

Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamî inançları benimseme, İslamî ibadetleri ifâ ve dindarlık düzeyleri araştırılmak istenmektedir. Sancılı bir modernleşme süreci yaşayan, ancak ne eskisi kadar geleneksel ne de hedeflenen kadar modern olabilen Türk toplumunun bölge özelinde dindarlıkla ilişkileri tespiti çalışılacaktır. Bu bağlamda büyük bir kısmı sahil şeridinde olan fakat "doğu" şehirleri olmakla da nitelenen Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dindarlıkla/dinî hayatla ilişkisinin yönü ve yoğunluğunun ne olduğu meselesini tartışmak arzu edilmektedir. Araştırma, Yapıcı'nın iki meta-analiz çalışması (Yapıcı, 2012a, 1-40; Yapıcı, 2012b, 1-34; Akgöz, İlker ve Kan, 2004, 107-112) modellenerek hazırlanmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dindarlığını resmetmeye yönelik tecrübî çalışmalar farklı yöntem ve tekniklerle gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bir kısmında açık, bir kısmında ise kapalı uçlu sorular kullanılmıştır. Kapalı uçlu soruların kullanıldığı çalışmaların bazılarında dinin inanç, ibadet, duygu ve etki boyutları tek tek sorularla tespiti çalışılmıştır. Bazılarında ise Türkiye'de geliştirilmiş ölçeklerden hareket edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalar uzun bir zaman dilimini içermektedir. Bu sebeple yapacağımız meta-analiz 2002-2015 yılları arasında gerçekleştirilen alan araştırmalarıyla sınırlandırılmıştır. Burada sözü edilen tecrübî çalışmalar ya doğrudan doğruya bütün bölgeyi konu edinmekte ya da bölgenin belli bir ilinin dinî durumunu ele almaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak bölgenin dindarlığını konu edinen araştırmalar içinde dindarlığı açıkça betimlemeye izin vermeyenler kapsam dışında tutulmuştur.² İncelediğimiz

² Örneklem eğer genel popülasyon üzerinde ise "genel" diye yazılmıştır. Eğer sadece gençlerden seçilmişse benzer şekilde "gençler" diye yazılıp gençlerin sayısı aktarılmıştır. Bk. Tablo 1.1; Tablo 2.1; Tablo 3.1. 2002-2015 yılları arasında gerçekleştirilen ve Doğu Karadeniz Bölgesi üzerine yapılan çalışmalardan bir kısmı doğrudan doğruya bölgenin -araştırmada esas alınan yaklaşımla- İslamî inanç, ibadet ve dindarlık düzeylerine atıf yapmadığı için

araştırmalarda kendilerine anket uygulanan bölge sakinleri 18-65+ yaş aralığındadır.

Meta-analize tabii tutulan çalışmalardan Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait olanı bütün bölgeyi kapsamaktadır. Fakat diğer çalışmalar Doğu Karadeniz Bölgesi'nin 4 farklı ilinde [Rize (3 çalışma), Trabzon (2 çalışma), Gümüşhane (1 çalışma) ve Giresun (2 çalışma)] gerçekleştirilmiştir.³ Örneklemin büyük bir kısmı toplumun genelinden oluşmakla birlikte üniversite gençliğini merkeze alan araştırmalar da vardır.

İncelenen çalışmalar üç temel kategoride değerlendirilmiştir⁴:

İslamî inanç esasları olarak Allah'a, Hz. Muhammed'e, Kur'an-ı Kerim'e, melek ve cin gibi görünmeyen varlıklara ve Ahiret'e iman esasları belirlenmiş ve söz konusu iman esaslarından en azından birini ihtiva eden örneklem sayısı 5008'e ulaşan 6 araştırma incelenmiş (Bk. Tablo 1.)

İslamî ibadet esasları kapsamında özellikle namaz, oruç ve dua dikkate alınmış, bu bağlamda 5493 kişi üzerinde gerçekleştirilen toplam 8 çalışma analiz edilmiştir (Tablo 2.1).

Türk gençliğinin dindarlık düzeyini "öznel dindarlık algısıyla" veya dindarlık ölçekleriyle analiz eden, örneklem sayısı 3949'a ulaşan 6 çalışma incelenmiştir. Ölçek ortalama puanları yaklaşık olarak yüzdelere çevrilmiştir. Meta-analizden elde edilen veriler "bölge dindarlığının niceliksel anlamı" kapsamında tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmada Cevap Aranan Sorular

Bölgeler hakkında yorumlar yaparken veya herhangi bir bölge ilinin dindarlık düzeyinden bahsedilirken doğudan-batıya direkt bir düşüştan bahsetmek veya sahil ve iç bölge ayrımıyla bir kısmının dinden uzak, diğer kısımların ise onlara nispetle daha dindar şeklinde algılamak yanıltıcı olabilir. Zira konu ile ilgili çalışmaların bulguları yapıldığı dönem,

değerlendirmeye alınmamıştır. Fakat bölge üzerine çalışma yapacak olan araştırmacıların daha hızlı kaynaklara ulaşması ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dinî hayatının daha net bir tablosunun ortaya çıkması için kaynakçanın sonunda bu çalışmalar da aktarılmaya çalışılmıştır.

³ Artvin ili hakkında değerlendirmeye alınacak hiçbir çalışmaya ulaşılmamıştır. Ordu ili hakkında ise -kaynakçada aktarılacağı üzere- bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte incelemeye dahil edilecek nitelikte olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, Giresun ve Trabzon'da "Dinî Hayat Sempozyumları"nın yapılması ve Rize ilinde köklü bir İlahiyat fakültesinin olması bu şehirlerde konuyla ilgili çalışmaların vücuda gelmesine vesile olduğu söylenebilir. Bkz.: <http://www.trabzondadinihayat.com/,19.04.2016>
<http://iif.giresun.edu.tr/>, 19.04.2016

⁴ Yapıcı'nın da belirttiği üzere Ülkemizde gerçekleştirilen anket çalışmalarında dindarlığın göstergeleri olan iman ve inanç esasları birbirinden çok farklı soru tipleri ve birbirinden çok farklı seçeneklerle araştırıldığı için bunları belli kategorilerde birleştirmek fevkalade zor ve sorunlu olmuştur. Yapıcı Hoca'mızın iki çalışmada ortaya koyduğu kriterler dikkate alınmaya çalışarak, belirlenen kriterler çerçevesinde araştırmacıların verdiği sayısal değerleri birleştirme ya da ayrıştırma yoluna giderek sorunların üstesinden gelinmeye çalışıldığı ifade edilebilir.

örneklem ve kullanılan soru ya da ölçeklerle sınırlıdır. İşte bu noktada şu sorulara cevap aramak isabetli olacaktır:

2002-2015 yılları arasında gerçekleştirilen farklı tecrübî çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dindarlıkla ilişkisinin yönü ve yoğunluğu ne düzeydedir?

Bölge illerinin dinî inanç, ibadet ve genel dindarlık düzeyleri birbirinden farklılaşmakta mıdır?

Bulgular

Meta-analiz sonuçları göstermektedir ki, spesifik olarak Doğu Karadeniz Bölgesi üzerinde yapılan çalışmalara göre bölge sakinleri Allah'a % 98.95; Hz. Peygamber'e % 98.0; Kur'an-ı Kerim'e % 97.30; melek, cin, şeytan gibi görünmeyen varlıklara % 96.30; Ahirete ise % 97.40 oranında inanmaktadırlar. (Bk. Tablo 1/2). Verilere yakından bakılacak olursa bölgenin İslamî inanç esaslarını benimseme düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve Doğu Karadeniz Bölge insanını yaklaşık % 97.56 oranında İslamî inanç esaslarını benimsemiş oldukları söylenebilir.

İller bağlamında bakıldığında Trabzon örnelemi Allah'a % 97.90; Hz. Peygamber'e % 98.0; Kur'an-ı Kerim'e % 95.40; melek, cin, şeytan gibi görünmeyen varlıklara % 98.50; Ahirete ise % 97.80 oranında inanmaktadırlar. Giresun hakkında elde edilen verilere göre bu il örnelemi Allah'a % 99.50; Ahirete % 96.80 oranında inanmaktadırlar. Rize örnelemi ise Allah'a % 98.0 oranında inanmaktadır. Bu sonuçlar DİB'in Bölge geneli hakkında ulaştığı puanlara oldukça yakın olduğu görülmektedir. (Bk. Tablo 1/2)

Düzenli olarak günlük beş vakit namaz kılma oranı % 46.40'tır. Cuma namazının düzenli kılınma oranı ise % 70.68'dir. Ramazan orucunu düzenli tutma oranı % 93.60'tır. Vakte ve şekle bağlı olmayan ibadetlerden dua etme oranı % 76.6'dır. Ayrıca Albayrak'ın dua tutum düzeyini araştırdığı çalışmada farklı şehirler (İzmir, Konya, Diyarbakır) içerisinde dua tutum düzeyi en yüksek il Rize'dir. Bu sonuçlara göre Doğu Karadeniz Bölge sakinlerinin düzenli olarak beş vakit namaz kılma oranı % 46.40; Cuma namazı kılma oranı % 71.20; Ramazan orucunu tutma oranı % 93.6; sık sık dua etme oranı ise % 76.6'tır. Bu sonuçların bölgenin geneli üzerinde inceleme yapan DİB Dini Hayat Araştırma sonuçlarına oldukça yakın olduğu söylenebilir: (Namaz %63.3; Cuma %69.2; Oruç %97.6; Dua %92.5 bkz. Tablo 3/4).

İllere göre duruma bakıldığında Rize'de düzenli namaz kılma oranı % 40.8; Trabzon'da % 39.2; Giresun'da % 46.5; Gümüşhane'de % 61.3; DİB'in bölge geneli sonucu ise %63.3; genel ortalama ise % 46.4'tür. Ayrıca Trabzon'da düzenli Cuma namazı kılma oranı % 74.7; Giresun'da % 69.1; DİB'in bölge geneli sonucu ise %69.2; genel ortalama ise % 71.2'dir. Ramazan orucunu Trabzon'da her yıl tutanların oranı % 95.8; Giresun'da % 87.4; DİB'in bölge

geneli sonucu ise % 97.6; genel ortalama ise % 93.6'dır. Dua tutumunda ise genel ortalama % 76.6'dır.

Öznel dindarlık algısının sorulduğu veya Dindarlık ölçekleri ile yapılan araştırmalardaki bulgulara gelince bölge halkının dindarlık düzeyi -çok dindarlar ile dindarlar birlikte değerlendirildiğinde- yaklaşık % 80.44 dindarlık ölçeği ile yapılan çalışmada ise her bir boyutta en yükseğe yakın bir puan elde edildiği görülmektedir. İllere göre öznel dindarlık algı düzeyinde, Trabzon'un oranı % 88.0; Giresun'da % 82.45; Gümüşhane'de % 53.4; DİB'in bölge geneli sonucu ise % 95.7'dir; Rize örnekleminde dindarlık ölçeğiyle elde edilen verilere göre ise Rize'nin oranı en yüksek puana olabildiğince yakındır. (Bk. Tablo 5.)

Tartışma ve Sonuç

Meta-analitik bulgular ortaya koymaktadır ki, Doğu Karadeniz Bölge sakinlerinin kurumsal dinle ilişkisi kuvvetli bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca bu sonuçlar inanma açısından bölge illeri arasında belirgin ve kuvvetli bir fark olmadığını göstermektedir. Fakat iller arasında bir farkın olup olmadığının daha net anlaşılabilmesi için aynı nitelikte bir çalışmanın aynı zaman diliminde bölgenin tüm illerini kapsayacak şekilde hazırlanması gerektiğini de belirtmek gerekir.

Bununla birlikte meta-analizin sunduğu asıl sonuç Doğu Karadeniz Bölge sakinlerinin % 97.59 oranında İslam inanç esaslarını kabul ve benimsedikleri yönündedir. Bu oran oldukça yüksektir ve DİB'in araştırmasına (% 98.95) da oldukça yakındır. İller bağlamında bakıldığında Trabzon örneklemini Allah'a % 97.90; Giresun örneklemini Allah'a % 99.50; Rize örneklemini ise Allah'a % 98.0 oranında inanmaktadır. Bu sonuçlar DİB'in Bölge geneli hakkında ulaştığı oranlara % 99.60; oldukça yakın olduğu görülmektedir. (Bk. Tablo 1/2.)

Vakte ve şekle bağlı ibadetler konusuna gelince Doğu Karadeniz Bölge sakinlerinin beş vakit namazı düzenli kılma oranı % 46.40; Cuma namazı düzenli kılma oranı % 71.20; Ramazan orucunu tutma oranı % 93.6; sık sık dua etme oranı ise % 71.6'dır. Bu rakamlara göre bölge insanın yaklaşık 1/2'si beş vakit namazı, 2/3'ü Cuma namazını düzenli olarak kılmakta ya da kılmaya çalışmakta, 4/5'i ise herhangi bir engel olmadığı sürece Ramazan orucunu düzenli bir şekilde tutmaktadır. Ancak günlük namazla Cuma namazı arasında yaklaşık % 25 oranında fark görülmektedir. Bu farklılık insanımızın özellikle Cuma namazına daha fazla rağbet ettikleri, dinî kimliği ve inancı ifade bakımından Cuma namazını daha fazla önemsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte gençlerden özellikle lise öğrencilerinin Cuma vaktinde okulda ya da derste olmaları, çalışanların ise Cuma için izin alamamaları ileri yaşlıların veya hastaların camiye gelememeleri de bu sonucu etkilemiş olabilir. (Yapıcı, 2009, 14) Ramazan orucu tutma düzeyinin yüksek oluşu, dindarların orucu, vecibenin yanı sıra kimlik ve kültürel aidiyet bağlamında değerlendirildiğiyle açıklanabilir. İllere göre düzenli namaz kılma oranı en

düşük olan Trabzon iken en yüksek ise Gümüşhane'dir. Fakat Trabzon'un düzenli Cuma namazı kılma oranı ve oruç tutma oranı Giresun'dan yüksektir.

Daha ziyade "öznel dindarlık algısı" kısmen de Stark ve Glock'tan hareketle dindarlığın farklı boyutları dikkate alınarak dindarlık ölçekleriyle yapılan çalışmalara gelince Doğu Karadeniz Bölge sakinlerinin dindarlık düzeyi yaklaşık % 80.44'tür. İllere göre öznel dindarlık algı durumunda, Gümüşhane'nin en düşük çıkması (% 53.4), Gümüşhane örnekleminin sadece üniversite öğrencilerinden oluşmasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda Trabzon'un dindarlık düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. (Bk. Tablo 5.)

İman, ibadet ve genel dindarlık üzerinden yapılan bu analiz dört hususu ön plana çıkartmaktadır:

Meta-analiz çalışması kapsamına alınan çalışmalardan en yüksek oranı veren çalışma genelde DİB'in Türkiye'de Dinî Hayat Araştırmasıdır.

Doğu Karadeniz Bölge sakinleri genel anlamda İslam diniyle barışıktır. İnanç açısından kurumsal din ve dindarlığı önemsemektedir. 2002'den 2015'e inanç düzeyinde kısmî bir artışın olması yeniden dine/kutsala dönüşün etkilerinin olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Modern-seküler dünyada eksik olan, dine güven ya da inanç değil, özellikle günlük namazların ifâsidir. Namazı ifâ düzeyinin Cuma, oruç ve dua düzeyinden düşük olması, modern dindarın hayatının her gününü ve vaktini şekillendiren eyleme mesafeli oluşuyla açıklanabilir. Elbette diğer demografik faktörler de unutulmamalıdır. Öte yandan meta-analiz sonuçları göstermektedir ki Doğu Karadeniz Bölge sakinleri -oruç ibadetini ifadaki kısmi düzensizlikle birlikte- 2002-2015 yılları arasında ibadetler konusunda giderek dindarlaşmıştır.

Meta-analiz sonuçları göstermektedir ki, namaz ibadeti hariç tutulacak olursa, Doğu Karadeniz Bölge sakinleri kurumsal dini dışlamadan dindarlaşmaktadır. Fakat iller arasında bir farkın olup olmadığının daha net anlaşılabilmesi için sosyal ve psikolojik ve diğer demografik faktörlerin harmanlanıp kurumsal ve bireysel dindarlık eğilimlerinin belirginleştirildiği aynı nitelikte bir çalışmanın aynı zaman diliminde bölgenin tüm illerini kapsayacak şekilde uygulanması gerektirir.

Kaynakça

Abdullah H. M. el-Halife, (1994). "İslam'da Suç Eğilimine Karşı Koruyucu Bir Mekanizma Olarak Dindarlık", (Çev. F. Mehveş Keyani), *İslamî Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2.

Akgöz, Semra, İlker Ercan ve İsmet Kan, (2004). "Meta-Analizi", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30/2, ss. 107-112.

- Allport, Gordon W. J., Michael Ross, (1967). "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 5 (4), 432-443.
- Arslan, Hasan, (2011), "Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları", *Hikmet Yurdu*, 4 (7), 39-61.
- Bahadır, Abdülkerim (2010). "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Din Psikolojisi*, (Ed: Hayati Hökelekli), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Bakırcı, Mustafa, (2010). *Din ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Bakırcı, Mustafa, (2013). Giresun'da Dinî Hayat, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I (25-27 Ekim 2013)*, s. 329-336.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül (2010). *Din Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Doğu Karadeniz Projesi (2014). (*DOKAP*) *Eylem Planı (2014-2018)*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Glock, Y. Charles, (2001). "Dini Teslimiyetin Tetkiki Üzerine (Dindarlığın Boyutları), (Çev. Faruk Karaca), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, 3.
- Gürses, İbrahim, (2009). *Dindarlık ve Kişilik*, Emin Yayınları, Bursa.
- Hood, RW Jr, Spilka B, Hunsberger B, Gorsuch RI., (1996). *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, The Guilford Pres, NewYork.
- Hökelekli, Hayati, (1998). *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hökelekli, Hayati, (2013). *Din Psikolojisine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Faruk, (2001). "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu", *Ekev Akademi Dergisi*, 3,1, 187-202
- Karaca, Faruk (2001). *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*, İstanbul: Bil Yayınları,
- Kayıklık, Hasan, (2006). "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", *İslâmî Araştırmalar*, 19,3, 491-500
- Köktaş, M. Emin, (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Kurt, Abdurrahman, (2009). "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18,2, s. 1-26.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, (2004). *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul.

- Mensching, Gustav, (2004). *Dinî Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- Nottingham, Elizabeth K., (2004). "Din Sosyolojisi Araştırmaları", (Çev. Mehmet Ali Kirman), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4, 3, 153-172.
- Okumuş, Ejder, (2002). "Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık", *İslamiyat*, Ankara, 5, 4, s. 194-195.
- Onay, Ahmet, (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, Dem Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Zeynep, (2014). *Psiko-Sosyal Açından Önü Dönemi Dinî Hayatla İlgili Bazı Değerlendirmeler, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, cilt: III, sayı: 2, s. 60-87
- Stríženec, Michal, (2010). "Dindarlık Ve Bilişsel Süreçler", (Çev. Abdulvahid Sezen) *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10, 3, 273-286.
- Weber, Max, (1993). *The Sociology of Religion*, Beacon Press, Boston.
- Vergote, Antoine, (1999). *Din İnanç ve İnançsızlık*, (Çev. Veysel Uysal), İFAV Yayınları, İstanbul.
- Yapıcı, Asım, (2007). *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, Adana.
- Yapıcı, Asım, (2009). "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 2, 1-36.
- Yapıcı, Asım, (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17,2, 1-34.
- Yapıcı, Asım, (2012). Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme, *Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, 2, 1-40.
- Yıldırım, Ömer (2004). *Trabzon'da Dinî Hayat*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- Yıldız Murat, Çapar, Betül, (2010). "Orta Öğretim Öğrencilerinde Benlik Saygısı İle Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10, 1, 103-131.

Meta-Analiz Kapsamında İncelenen Alan Araştırmaları

- Akdoğan, Ali, (2002). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Akdoğan, Ali, (2004). *Sosyal Değişme ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Albayrak, Ahmet, (2009). *Üniversite Gençlerinin Dua Tutum Ve Davranışları*, Karadeniz Basın Yayın, Rize.

Bakırcı, Mustafa, (2010). *Din ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

DİB Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, (2014). DİB Yayınları, Ankara.

Karadeniz, Hayrettin - Cemalettin Aydınoglu, (2013). Giresun Merkezde Halkın Dinî Tutumlarıyla İlgili Nicel Bir Çalışma, *Geçmişten Günümüze Giresun’da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 609-637

Kartopu, Saffet, Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, VI, 6, 625-649.

Kızılgeçit, Muhammed, Hacı Yusuf Acuner, Gülüzar Toklu, (2015). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği), *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, 43-84.

Yıldırım, Ömer (2004). *Trabzon’da Dinî Hayat*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2004.

Doğu Karadeniz Bölgesiyle ilgili Diğer Çalışmalar⁵

Albayrak, Ahmet, (2009). Din Görevlilerinin Mistik Tecrübe Düzeyleri (Giresun Yöresi Örneği), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, 1, 153-185.

Albayrak, Ahmet, Yusuf Acuner Beyazıt, Yaşar Seyhan, (2014). *Dua Tutum Ölçe: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7, 34, 365-372.

Altın, Hamza, (1999). *20. Yüzyılın Başından Günümüze Gümüşhane İlinin Dinî Yapısı ve Adak Yerleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Çalışması), Elazığ.

Aydınoglu, Güler, (2013). Giresun Merkezde Kadınların Dini Sorunları ve Öncelikleri, *Geçmişten Günümüze Giresun’da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 221-254.

⁵ İlgili çalışmalar, YÖK, İSAM, bölge ve alanla ilgili çalışma yapan akademisyenlerin kişisel adreslerinden ve güncel arama motorlarından her bir şehir ismi ve bölge ismiyle arama yapılarak derlenmeye çalışılmıştır.

Arslantürk, Zeki - Mustafa Usta, (2002). "Doğu Karadeniz'in Toplumsal Yapısı" (Etnik Grup İddiaları ve Misyonerlik Faaliyetleri), *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 25-82.

Batuk, Cengiz - Süleyman Turan, (2005). Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri, *Dinler Tarihi Araştırmaları - V*, [Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik, Sempozyum, 01-02 Ekim 2005, Ankara], 313-332.

Bekdemir, Ünsan-İbrahim Sezer, (2013). İnanç Turizmi Bağlamında Yapılan Türbe Ziyaretlerinin Yöre Halkındaki Yansımaları: Giresun İli Örneği, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 269-278.

Bostan, Hanefi, Giresun Çevresi Çepnilerinin Dini Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 2013, 42-58.

Elmas, Nazım, (2013). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun Basınında Dinî ve Kültürel Hayat, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 165-179.

Elmacı, Seyhan, (2013). Giresun Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Yöneltilen Sorunlar Işığında Ailelerin Dini Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 259-265.

Gümüüş, Nebi-Ümit Erkan, (2012). Osmanlının Son Döneminde Rize'de Sosyal Hayat (1911-1913), *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 27-53.

Gündoğdu, Yusuf Bahri, (2015). Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Ordu Örneği, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XV, 2, 121-155

Güneş, Adem, (2015). Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği (Midö): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 41.

Güneş, Adem, (2015). Lise Öğrencilerinin Şiddet Ve Değer Eğilimlerinin, Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, (Rize İli Örneği), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sivas.

Güzel, Fahri, (2001). *Ergenlik Dönemi Dinî Delişimde Dua*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum.

- Kartopu, Saffet-Abdullah Dağcı (2015). Üniversite Öğrencilerinin Hz. Muhammed'e Yönelik Algıları: Metaforik Bir *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 34, 217-235
- Kartopu, Saffet-Hasan Tanrıverdi, (2013). Dini Kavramlarla İlgili Algıların Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği, VI, 7, 621-656.
- Kaya, Mevlüt-Semra Çinemre, (2013). Çırakların Dini İnançlarına Göre İş Ahlakı Düzeylerinin İncelenmesi (Ordu İli Örneği), *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 7-24.
- Kıvrım, İsmail, (2013). Nüfus Kayıtlarına Göre Giresun'un Dini Hayatına Dair Bir Değerlendirme, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 94-103.
- Koç, Ahmet, (2013). Yaz Kur'an Kurslarında Uygulanan 'Kur Sistemi' Üzerine Bir Araştırma (Sorunlar-Çözüm Önerileri), *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu -I* (30 Mart - 01 Nisan 2012, Ankara), I, 311-331.
- Koç, Ahmet. (2005). *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*. Avrasya Ankara.
- Nazıroğlu, Bayramali-Mustafa Çetin, (2014). Yüksek Din Eğitimi Öğrencilerinin Demokratik Tutumları Üzerine Bir İnceleme, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, XIII, 25, 57-91.
- Nazıroğlu, Bayramali-Vahap Vahapoğlu, (2015). Halkın Kur'an Kurslarına Yönelik Tutumları Üzerine Betimsel Bir Araştırma: Of Bölgesi Örneği, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 103-140.
- Öksüz, Musa, (2013). Giresun Kültüründe Dua ve Beddualar, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 295-310.
- Sarıtaş, H. İbrahim, (2013). Dini ve Kültürel Hayatı Etkileyen Kurumlar Bağlamında Giresun İmam-Hatip Lisesi (Sözlü Tarihçe), *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 255-258.
- Topal, Şevket, (2013). Giresun'da Klasik Mimarinin Dirilişi ve Dinî Hayat, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I* (25-27 Ekim 2013), 517-523.

Ekler:

Tablo 1. Doğu Karadeniz Bölgesinin İslam İnanç Esaslarını Kabul ve Benimseme Düzeyi: Araştırma Bulguları

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin Özellikleri			İslamî inanç esaslarını kabul ve benimseme düzeyi (%)				
	Örneklemin seçildiği alan	Yaş Grubu	Örneklem sayısı	1	2	3	4	5
Akdoğan, 2002	Rize (Genel)	18-61+	502	98.0	-	-	-	-
Akdoğan, 2004	Trabzon (Genel)	18-61+	1.176	98.6	-	-	-	-
Yıldırım, 2004	Trabzon (Genel)	20-60+	650	96.6	98.0	95.4	98.5	97.8
Karadeniz, Aydınoğlu, 2013	Giresun (Genel)	18-56+	478	99.4	-	-	-	96.8
Bakırcı, 2010	Giresun (Genel)	18-65+	538	99.6	-	-	-	-
DİB Dinî Hayat, 2014	Doğu Karadeniz Bölgesi (Genel)	18-65+	1.664	99.6	-	98.1	95.4	97.4

Seçenekler: İslamî inanç esaslarını kabul ve benimseme düzeyi

1. Allah'ın varlığına ve birliğine iman
2. Hz. Muhammed : a) son peygamber
b) her çağda model
c) öğretilerine uymak
d) Peygamberlere iman
3. Kuranı Kerim : a) en son ilahi kitap
b) tek harfi bile değişmemiş
c) kıyamete kadar geçerli evrensel bir kitap
d) anlatılanlar tamamen doğru ve gerçektir
e) Kutsal kitaplara iman.
4. Melek, cin şeytan vb. Gözle görülmeyen varlıkların varlığına iman
5. a) Ahiret inancı
b) kabir azabı
c) öldükten sonra dirilme, Cennet ve Cehennemin varlığına iman

Tablo 2. Doğu Karadeniz Bölgesinin İslam İnanç Esaslarını Kabul ve Benimseme Düzeyi: Araştırma Bulgularının İncelenen Çalışma Sayısı ve Ortalamaları Özet Tablosu

Örneklem sayısı	İslamî inanç esaslarını kabul ve benimseme düzeyi									
	1		2		3		4		5	
	n*	%	n	%	n	%	n	%	n	%

TOPLA	5.00			*	*	*	*
M	8	6	98.9	1	98.	2	97.
			5		0	3	4

Tablo 3. Doğu Karadeniz Bölgesinin Namaz Kılma, Oruç Tutma ve Dua Etme Düzeyi: Araştırma Bulguları

Örneklemin Özellikleri					İslamî ibadeti ifa düzeyi (%)			
Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin seçildiği alan	Yaş Grubu	Örneklem	Günlük Namazlar	Cuma Namazı	Ramazan Orucu	Dua	
Akdoğana, 2002	Rize (Genel)	18-61+	502	1=40.8 2=40.7 3=6.7	-	-	-	
Akdoğana, 2004	Trabzon (Genel)	18-61+	1.176	1=34.6 2=45.2 3=6,8	1=70.1 2=23.5 3=1.5	1=95.5 2=1.3 3=2.2	-	
Yıldırım, 2004	Trabzon (Genel)	20-60+	650	1=47.6 2=32.9 3=9.3 4=10.2	2=21.9 4=0.9 5=77.1	1=96 .1 4=3. 2 5=0. 6	2=32 .7 4=1. 1 5=66 .2	
Albayrak 2009	Rize (Gençlik)	18-26+	206	-	-	-	4.29*	
Bakırcı, 2010	Giresun (Genel)	18-65+	538	2=32.6 4=12.3 5=43.6 6=11.5	2=18.3 4=4.6 5=57.8 6=19.4	1=86 .0 4=3. 9 5=2. 8 6=7. 3	2=43 .9 4=0. 6 5=55 .5	
Karadeniz Aydın oğlu, 2013	Giresun (Genel)	18-56+	478	1=49.8 2=40.1 3a=4.6 4=5.5	2=19.0 4=1.8 5=79.2	1=88 .8 3=3. 1 5=3. 3 6=4. 7	-	
Kartopu, 2013	Gümüşhane (Gençlik)	18-28	279	2=33.7 7=61.3	-	-	-	

				8=5.0			
DİB Dinî	Doğu	18-	1.664	2=17.	2=14.0	2=1.	4=0.
Hayat	Karade	65+	±	3	4=4.1	6	25=9
2014	niz			4=9.5	5=69.2	4=0.	2.5
	Bölgesi			5=63.	6=12.6	8	
	(Genel)			3		5=97	
				6=7.9		.6	

* Dua tutum ölçeği en yüksek düzey

Seçenekler: Günlük - Cuma Namazı ve
Dua

1. Düzenli

5. Her zaman

2. Arasıra

6. Çoğu zaman

3.

7. İbadetlerimi

Ramazanda

yapıyorum

4. Hiçbir

8. İbadet Yapmıyorum

zaman

Seçenekler: Ramazan Orucu

1. Her yıl, Her zaman, Her gün

2. Bazı yıllar

5. Hiçbir

zaman

3. Bazı günler

6. Çoğu zaman

4. Ara sıra

Tablo 4. Doğu Karadeniz Bölgesinin Namaz Kılma, Oruç Tutma ve Dua Etme Düzeyi: Araştırma Bulguları İncelenen Çalışma Sayısı ve Ortalamaları Özet Tablosu

Toplam	Toplam	n	%	n	%	n	%	n	%
	Örnekle m								
	5.493	7	46.4	5	71.	5	93.	3	76.
					2		6		6

Tablo 5. Doğu Karadeniz Bölgesinin Genel Dindarlık Düzeyi: Araştırma Bulguları

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin seçildiği alan	Yaş Grubu	Örneklem sayısı	Dindarlık Ölçeği/Öznel Dindarlık Algısı
Yıldırım 2004	Trabzon (Genel)	20-60+	650	Öznel Dindarlık Algısı Çok Dindar=10.8 Dindar=77.2 Az Dindar= 10.2
Bakırcı 2010	Giresun (Genel)	18-65+	538	Öznel Dindarlık Algısı Çok Dindar=10.9 Dindar=80.1 Az Dindar= 9.0
Kartopu 2013	Gümüşhane (Gümüşhane Ünv.)	18-28	279	Öznel Dindarlık Algısı Çok Dindar=1.8 Dindar=51.6 Az Dindar= 36.9 Dindar Değil=9.7
Karadeniz, Aydınoğlu 2013	Giresun (Genel)	18-56+	478	Öznel Dindarlık Algısı Çok Dindar=9.6 Dindar=64.3 Az Dindar= 24.8 Dindar Değil=1.3
DİB Dinî Hayat 2014	Doğu Karadeniz Bölgesi (Genel)	18-65+	1.664±	Öznel Dindarlık Algısı Çok Dindar=17.1 Dindar=78.6 karasız= 3.9 Dindar Değil=0.3
Kızılgeçit, Acuner, Toklu 2015*	Rize (RTEÜ)	19-35	340	İnanç= 44.80 Etki=33.66 İbadet= 14.67 Sosyal=11.44 Bilgi=11.88
Toplam			3.949	

*İslamî Dindarlık Ölçeği (Uysal 1995) (İnanç, İbadet, Sosyal, Etki ve Bilgi Boyutu)

